

FUND OG FORSKNING

BIND 62

2023

DET KGL. BIBLIOTEK

FUND OG FORSKNING

Bind 62

2023

FUND OG FORSKNING

I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS

SAMLINGER

Bind 62

2023

With summaries

KØBENHAVN 2023

UDGIVET AF DET KGL. BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget, se side 17.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek.

Om titelvignetten, se side 17.

© Forfatterne og Det Kgl. Bibliotek

Redaktion:

Claus Røllum-Larsen

Artikler i *Fund og Forskning* gennemgår
'double blinded peer-review' for at kunne antages.

Grafisk tilrettelæggelse: Narayana Press

ISSN 0069-9896

DET DANSK-TYSKE ÆGYPTOLOGMØDE I KØBENHAVN 1941

AF
LARS SCHREIBER PEDERSEN

“Glyptotekets enestaaende ægyptiske Samling kan man ikke komme udenom. Men mig, der leder den, vil man holde borte fra Kongressen! (...) Jeg agter ikke at sige andet om Baggrunden for den mærkelige Adfærd, Kongressens danske Ledelse har vist, end at jeg altid har været stærkt fransk-orienteret, medens det lige op til Krigen var god Tone for danske Ægyptologer at søge deres Orientering i Tyskland. Maaske har det været forkert af mig, at jeg aldrig viste mig i det tyske Kulturgesandtskab i Østre Allé, men jeg forstaar alligevel ikke, at man kan glemme mig paa en Kongres som denne.”¹

Lederen af Glyptotekets ægyptiske afdeling, Otto Kofoed-Petersen (1901-1983), var i alt andet end godt humør i sensommeren 1947. København var i dagene 18.-23. august ellers vært for den første internationale ægyptologkongres siden verdenskrigens afslutning. Kongressen havde vigtige spørgsmål på dagsordenen, herunder oprettelsen af en international ægyptolog-union med sæde i København og retableringen af de vigtigste internationale fagtidsskrifter, hvis virksomhed var ophørt under krigen. Henved 30 førende ægyptologer fra Amerika, Afrika og Europa – tyskerne undtaget – var kommet til København. Alt burde således ånde fred og fordragelighed, havde det ikke været fordi dansk ægyptologis daværende førstemand og kongressens vært, professor C.E. Sander-Hansen (1905-1963), havde undladt at invitere Kofoed-Petersen med til kongressen. I 11. time havde Kofoed-Petersen modtaget en invitation til at deltage i en frokost under kongressen,

¹ *Nationaltidende* 19.8.1947.

men den i hans øjne temmelig nedladende gestus fra arrangørernes side, tog han ikke imod.

Striden mellem Glyptotekets ægyptolog og universitetsprofessoren fandt hurtigt vej til avisernes spalter. I begyndelsen havde Sander-Hansen ikke den store lyst til at kommentere sagen, men han tog dog endelig bladet fra munden og fremsatte i dagbladet *København* en udtalelse, der næppe mildnede Kofoed-Petersens humør:

“Kongressen er sammenkaldt paa et personligt og kollegialt Initiativ fra min Side. Der er ikke indbudt Personer, blot fordi de skulde repræsentere Institutioner. Vi har derimod vurderet vore hjemlige Ægyptologers Forfatterskaber, før vi inviterede nogen. Og netop fordi det er et fuldkomment privat Foretagende, har vi heller ikke ønsket noget overvældende dansk Flertal paa Kongressen. (...) Den danske Delegation, som er sammensat af vore bedst kvalificerede Ægyptologer, bestaar af Dr.phil. [Aksel] Volten samt Magister [Erik] Iversen, som staar umiddelbart foran at skulle forsvare sin Disputats. Vore øvrige Magistre er ellers kun inviteret til Sammenkomster, som ligger uden for Møderne.”²

Sander-Hansen nærede tydeligvis ikke de højeste tanker om Kofoed-Petersens videnskabelige evner, men professorens toner faldt såvel Glyptotekets direktør Vagn Poulsen (1909-1970) som dagbladet *Nationaltidende* stærkt for brystet. Førstnævnte reagerede ved at melde afbud til kongressens afsluttende festmiddag, mens avisen rettede et hårdt angreb mod Sander-Hansen den 21. august.³ Andre aviser var dog knapt så kritiske over for Sander-Hansens ageren i sagen, men generelt herskede der i dagbladene enighed om, at sagen var en pinlig affære for de danske ægyptologer og for dansk videnskab.⁴

At Kofoed-Petersen som en af datidens fremmeste danske ægyptologer følte sin ære krænket, kunne mange af datidens avislæsere sikkert sætte sig ind i. Men hvad der lå bag hans bemærkning om det tyske kulturgesandtskab på Østre Allé, havde avislæserne, der fulgte dramaet blandt ægyptologerne i København, måske umiddelbart lidt vanskeligere ved at gennemskue. At Kofoed-Petersen sigtede til hændelser med

² *København* 20.8.1947.

³ *Nationaltidende* 21.8.1947. Sander-Hansens kritik af Kofoed-Petersens videnskabelige kvalifikationer ramte ikke blot magisteren, men også Glyptotekets bestyrelse, der i sin tid havde ansat Kofoed-Petersen, pointerede avisen, der fandt, at de af Sander-Hansen i sagen fremsatte erklæringer havde “haft et noget begrænset, næsten umodent Præg.”

⁴ *Social-Demokraten* synes at have taget parti for Sander-Hansen i sagen og bragte 21.8. en satirisk tekst og tegning om den oversete museumsinspektør.

relation til den tyske besættelse af Danmark, stod dog klart. Hændelser, som de involverede – herunder C.E. Sander-Hansen – helst så fortrængt til glemmebogen. Med al sandsynlighed havde Koefoed-Petersen en ganske bestemt begivenhed i tankerne, nemlig en sammenkomst i København mellem danske og tyske ægyptologer i sensommeren 1941, som skal være genstand for en nærmere undersøgelse her.

Helmuth Scheels rejse til København i juni 1941

En medvirkende årsag til at det dansk-tyske møde løb af stablen, skal vi dog finde nogle måneder tidligere, i juni 1941. Her var direktøren for Preussische Akademie der Wissenschaften i Berlin, orientalistens Helmuth Scheel (1895-1967), i dagene 10.-15. juni på tjenesterejse til København. Scheel havde en række forskellige gøremål i den danske hovedstad, hvor han, foruden det obligatoriske besøg hos det tyske gesandtskab, hvor han havde samtaler med gesandtskabsrådene Georg Ludwig Schaller (1902-) og Gebhard Seelos (1901-1984), bl.a. havde lejlighed til at besøge det i maj samme år nyåbnede Tyske Videnskabelige Institut på Østerbro i København og der drøfte forskellige anliggender med instituttets daglige leder, Alfred Domes (1901-1984). Institutet i København var et af i alt 16 institutter, som Hitlers Tyskland etablerede rundt omkring i Europa under den anden verdenskrig. Institutets officielle formål var at pleje tysk-danske forbindelser og give danskerne mulighed for at få kendskab til tyske kulturelle og videnskabelige værdier i fortid og nutid, som det hed i det tyske memorandum, som legationsråd Gebhard Seelos (1901-1984) overrakte til det danske udenrigsministerium den 16. april 1941.⁵ Fra dansk side herskede der dog ikke tvivl om, at instituttet var en politisk institution, der først og fremmest var sat i verden for at drive tysk kulturpropaganda i Danmark.

På sin rejse fik Helmuth Scheel ligeledes lejlighed til at mødes med orientalistens Kaare Grønbech (1901-1957) og foretage arkivstudier på Rigsarkivet. Af størst interesse i denne sammenhæng var dog hans møder med filologen og islamforskeren Johannes Pedersen (1883-1977) og ægyptologen H.O. Lange (1863-1943).⁶

⁵ Niels Alkil (red.): *Besættelsestidens Fakta. Dokumentarisk Haandbog med Henblik på Lovene af 1945 om landsskadelig Virksomhed m.v.*, bd. I, 1945, s. 654f.

⁶ Bericht des Direktors bei der Preussischen Akademie der Wissenschaften über die Reise nach Kopenhagen (10.-15. Juni 1941). BArch R4901/3030.

Med Johannes Pedersen, der, ligesom H.O. Lange, var korresponderende medlem af akademiet i Berlin og siden 1933 havde været formand for Carlsbergfondet, stod Scheel i et mangeårigt venskabeligt forhold. Det var derfor nærliggende, at Scheel opsøgte Pedersen, nu hvor han var i København, og de to mænd fik lejlighed til at drøfte forskellige videnskabelige spørgsmål. Det gjaldt bl.a. den internationale sammenslutning af videnskabelige akademier, Union Académique Internationale, hvor Johannes Pedersen hilste den umiddelbart forud for verdenskrigens begyndelse foretagne udnævnelse af berlinerprofessoren Johannes Stroux (1886-1954) til vicepræsident varmt velkommen. Johannes Pedersen så ligeledes med positive øjne på en nordisk – og dermed også dansk – deltagelse ved en forestående tysk orientalistkongres arrangeret af Deutsche Morgenländische Gesellschaft, der efter planen skulle finde sted i Rostock eller Greifswald i september 1942.

Under samtalen med Helmuth Scheel bragte Johannes Pedersen også et andet emne på banen, nemlig det dansk-tyske samarbejde omkring udgivelsen af ordbogen over det oldægyptiske sprog, *Wörterbuch der ägyptischen Sprache*.

Ordbogsarbejdet var blevet søsat i 1897 af H.O. Langes lærer og ven, berlinerprofessoren Adolf Erman (1854-1937), i regi af Preussische Akademie der Wissenschaften i Berlin. En lang række fagfolk – tyske som udenlandske – tog del i det omfattende arbejde, og i 1925 lykkedes det Lange at få sin elev, Wolja Erichsen (1890-1966), der i 1923 havde bestået sin magisterkonferens i koptisk ved Københavns Universitet, placeret i Berlin, hvor han frem til 1943 var en central og skattet medarbejder ved ordbogen. Wolja Erichsens ophold i Berlin blev de første år udelukkende finansieret af midler fra den amerikanske rigmand og filantrop John D. Rockefeller jr. (1874-1960). Fra 1929 blev Erichsens noget knappe løn suppleret af midler fra Carlsbergfondet, og samme år indgik Videnskabernes Selskab i København et formelt samarbejde med akademiet i Berlin om udgivelsen af ordbogen. H.O. Lange blev efterfølgende optaget i Berlinerakademiets ægyptiske kommission, der havde den øverste ledelse af arbejdet, og den 5. april 1929 nedsatte Videnskabernes Selskab i København "Udvalget for den ægyptiske Ordbog", bestående af Johannes Pedersen og H.O. Lange med sidstnævnte som formand.⁷ Hovedværket på fem bind udkom i årene 1926-31, hvor-

⁷ H.O. Lange og Johannes Pedersen til Videnskabernes Selskab 29.4.1929. RA2995. Videnskabernes Selskab, Specialarkiv, pk. 7, Ægyptisk Ordbog 1929-1952.

efter man gik i gang med arbejdet på en række supplementsbind. Efter Ermans død overtog den mangeårige medarbejder og senere professor i ægyptologi ved universitetet i Berlin Hermann Grapow (1885-1967) ansvaret for ordbogens udgivelse. Krigsudbruddet i september 1939 vanskeliggjorde imidlertid dette arbejde, da ordbogens omfattende seddelmateriale og arkiv blev bragt i sikkerhed, mens yngre medarbejdere blev indkaldt til militærtjeneste.

Der var derfor faglig god grund til at mødes for at drøfte ordbogens fremtid og det fortsatte dansk-tyske samarbejde, som Johannes Pedersen under sit møde med Scheel i København ytrede ønske om. Af hensyn til den efterhånden 78-årige H.O. Lange skulle mødet afholdes i den danske hovedstad, foreslog Johannes Pedersen. Ønsket om at samle ordbogens danske og tyske medarbejdere til et arbejds møde i København gentog H.O. Lange selv over for Helmuth Scheel den 12. juni i forbindelse med Lange-eleven Aksel Voltens (1896-1963) disputatsforsvar, som Scheel overværede på universitetet side om side med Johannes Pedersen og Kaare Grønbech. Pedersens og Langes forslag lovede Scheel at viderebringe til Hermann Grapow efter sin hjemkomst til Berlin.

Tilbage i Berlin udarbejdede Scheel, som det var kutyme, en rejseberetning, der i første omgang blev overdraget hans nærmeste chef, berlinerakademiets præsident Karl Theodor Vahlen (1869-1945). Vahlen videresendte i midten af juli rejseberetningen til sin øverste chef, Reichserziehungsminister Bernhard Rust (1883-1945), vedlagt en skrivelse, hvori han tilsluttede sig de af Scheel i beretningen fremførte betragtninger og forslag. Det primære formål med mødet i København skulle ifølge Vahlen være at få drøftet en række videnskabelige spørgsmål af stor betydning for ordbogssamarbejdet, der vanskeligt eller slet ikke lod sig løse skriftligt, sekundært at drøfte ordbogssamarbejdets fremtid. Til arbejds mødet i København foreslog Vahlen, foruden Hermann Grapow og Wolja Erichsen, at sende en eller to af ordbogens yngre tyske medarbejdere. På tale var Rudolf Hecker (-1943), Erich Lüddeckens (1913-2004) og Fritz Hintze (1915-1993), der dog alle var indkaldt til militærtjeneste.⁸ Vahlen forudså, at mødet i København ville få stor betydning for de dansk-tyske relationer:

⁸ Lüddeckens var blevet indkaldt til militærtjeneste i november 1939, Hecker i februar 1940 og Hintze i marts 1940. Jf. Thomas Schneider: Ägyptologen im Dritten Reich: Biographische Notizen anhand der sogenannten "Steindorff-Liste". *Journal of Egyptian History*, 5, 2012, s. 160.

“Ich verspreche mir von dieser Zusammenkunft eine wesentliche Stärkung der Beziehungen zwischen den beteiligten Akademien und darüber hinaus der Beziehungen zwischen den beiderseitigen Fachgelehrten überhaupt. Allerdings müsste die Arbeitstagung einfach als solche durchgeführt werden, ohne dass sie nennenswert nach aussen in die Erscheinung tritt.”

I forbindelse med Helmuth Scheels besøg på Det tyske Videnskabelige Institut i København havde Alfred Domes foreslået, at instituttet lagde hus til et foredrag i forbindelse med det dansk-tyske møde. Den idé bifaldt Vahlen, der bragte Wolja Erichsen i spil som en potentiel foredragsholder. Ægyptologiens opgaver og deres betydning for videnskaben kunne i Vahlens optik være et oplagt foredragsemne for den danske ægyptolog. Foredraget havde dog også et politisk sigte:

“Dabei würde darauf hinzuweisen sein, dass die ägyptologische Forschung in den letzten Jahrzehnten fast ausschliesslich eine Heimat in Deutschland und Dänemark gefunden hat, und dass das grosse Wörterbuchunternehmen überhaupt nur als Gemeinschaftsunternehmen der Preussischen und Dänischen Akademie der Wissenschaften hat durchgeführt werden können.”

I forbindelse med Erichsens foredrag fandt Vahlen det ligeledes oplagt, om enten Hermann Grapow eller Alfred Domes benyttede lejligheden til at fremhæve Carlsbergfondets væsentlige bidrag til den videnskabelige forskning. Hos de danske myndigheder var der på denne tid tanker fremme om at nationalisere fondet, hvilket mødte modstand hos mange danske videnskabsmænd. En sådan tysk gestus over for fondet ville derfor blive mødt med sympati fra de danske videnskabsfolks side, forudså Vahlen.

I såvel Bernhard Rusts undervisningsministerium som det tyske gesandtskab i København lagde man sig i selen for, at det dansk-tyske møde kunne blive til noget, og man bestræbte sig på at få indhentet de nødvendige indrejsetilladelser hos Auswärtiges Amt i Berlin.⁹ Det stod dog i midten af august klart, at Hermann Grapow og Wolja Erichsen ville blive de to eneste ægyptologer i den fire mand store tyske gruppe, der stod over for at skulle rejse til København.¹⁰

⁹ Gebhard Seelos til Auswärtiges Amt 2.8.1941. BArch R4901/3030.

¹⁰ Schlegelberger (Auswärtiges Amt) til Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung 21.8.1941. BArch R4901/3030.

Sammenkomsten i København i august-september 1941

Sammen med Helmuth Scheel rejste Hermann Grapow og Wolja Erichsen den 29. august 1941 til København, hvor de to tyskere dagen efter mødtes med præsidenten for Det Tyske Videnskabelige Institut i København, kielerprofessoren Otto Scheel (1876-1954). Instituttets daglige leder Alfred Domes havde i nogle dage opholdt sig i Berlin og havde derfor ikke haft lejlighed til at foretage sig det store i forbindelse med de to planlagte foredrag af Grapow og Hans Werner Pyritz henholdsvis den 3. og 5. september på instituttet. Otto Scheel inviterede derfor selv en række danske videnskabsfolk og kulturpersonligheder til foredragene og foretog i selskab med den fra Berlin hjemvendte Domes den 1. september et besøg hos Johannes Pedersen. Pedersen havde i første omgang meldt afbud til Grapows foredrag 3. september, men da hans tilstedeværelse fra tysk side blev anset som særdeles vigtig, mødte Otto Scheel og Alfred Domes op hos den danske professor og fik ham overtalende til at ændre sin beslutning.

Den 1. september satte Hermann Grapow og Helmuth Scheel i selskab med Otto Scheel og Alfred Domes sig i forbindelse med det tyske gesandtskab, hvor legationsråd Schaller anbefalede dem at opsøge undervisningsministeriets departementschef Frederik Graae (1875-1948) og personligt invitere ham til Grapows foredrag den 3. september. Under besøget på gesandtskabet havde mødedeltagerne desuden rig lejlighed til indgående at drøfte de tysk-danske videnskabelige forbindelser, hvis fortsatte udvikling og succes afhang af, at man fra tysk side formåede at stille med de rette personer.

Samme dag fandt de første drøftelser mellem de danske ægyptologer og Hermann Grapow sted på universitetets ægyptologiske laboratorium på Frue Plads i hjertet af København. Fra dansk side deltog H.O. Lange, C.E. Sander-Hansen, Aksel Volten og den i Berlin bosiddende Wolja Erichsen. Tre emner var på dagsordenen: det fortsatte samarbejde omkring den ægyptiske ordbog i Berlin, C.E. Sander-Hansens videre arbejde med de fra den afdøde berlinerprofessor Kurt Sethe (1869-1934) overtagne kommentarer til de ældste, kendte religiøse tekster fra Ægypten – de gammelægyptiske pyramidetekster – samt planen om at udgive en demotisk ordbog.

Det igangværende arbejde med at udgive de supplerende såkaldte *Belegstellen* til de allerede udkomne fem hovedbind af den ægyptiske ordbog lå mere eller mindre stille som følge af dels ordbogens tyske

medarbejderes indkaldelse til militærtjeneste og dels af fjernelser og sikringen af det omfattende arkivmateriale i form af ca. 2 millioner sedler (Zetteln), tekstafskrifter m.v., men mødedeltagerne enedes om, at arbejdet skulle færdiggøres efter krigens afslutning. For at det ville kunne lade sig gøre, var Wolja Erichsens fortsatte tilknytning til ordbogsarbejdet i Berlin en nødvendighed. Erichsens fremtid i Berlin fremstod dog umiddelbart som sikret, da Johannes Pedersen havde tilkendegivet, at Carlsbergfondet fortsat ville støtte Erichsens arbejde i Berlin økonomisk.

C.E. Sander-Hansen havde i årene 1929-35 ved flere lejligheder opholdt sig i Berlin, hvor han arbejdede som assistent for Kurt Sethe. Efter Sethes død i 1934 var Sander-Hansen blevet betroet opgaven at udgive Sethes omfattende kommentarer til pyramideteksterne. Fire bind var hidtil udkommet, og Sander-Hansen tilkendegav på mødet, at han ville fortsætte sit udgiverarbejde, der også blev lettet af, at Sethes efterlodte arbejds papirer og notater allerede i flere år havde befundet sig i København.

Det tredje og sidste punkt på dagsordenen var planen om et dansk-tysk samarbejde omkring udgivelsen af en demotisk ordbog, der skulle udfylde "hullet" mellem Berlinerordbogen, der behandlede det gammelægyptiske sprog, og den britiske ægyptolog W.E. Crums (1865-1944) seks bind store koptiske ordbog, *A Coptic Dictionary*, der var udkommet 1929-39. Godt nok havde man på Oriental Institute ved universitetet i Chicago med baggrund i den afdøde tyske professor Wilhelm Spiegelbergs (1870-1930) efterlodte materiale siden 1930 arbejdet på en demotisk ordbog, men det projekt levnedes Grapow ikke mange chancer. Dertil kom ifølge Grapow, "dass einmal die wissenschaftliche Führung auf diesem Gebiet der Ägyptologie in Berlin und Kopenhagen liegt, und dass weiter sowohl in Berlin durch die Forschungen von Mag. Erichsen und auch in Kopenhagen durch die Arbeiten von Dr. H.O. Lange und Dr. Volten bereits beträchtliche Vorarbeiten geleistet sind."¹¹ Realiseringen af dette arbejde hørte efterkrigstiden til, men det var allerede nu vigtigt at gøde jorden, bl.a. gennem udveksling af studerende mellem Berlin og København, var mødedeltagerne enige om.

Set med tyske øjne var sammenkomsten en succes, men H.O. Langes efterfølgende afbud til Grapows foredrag den 3. september kastede

¹¹ Aufzeichnung über die Besprechungen der Ägyptologen (Anlage 1), uden dato. BArch R4901/3030.

dog en anelse malurt i bægeret. Den aldrende danske ægyptolog, som Grapow og Scheel betegnede som "ausserordentlich freundlich, entgegenkommend und sachlich loyal", havde oprindeligt sagt ja til at deltage, men havde nu ændret mening og begrundede afbuddet med sit svagelige helbred og udfordringer med at færdes sikkert i mørket. Grapow og Scheel fremlagde senere i deres beretning en anden forklaring, hvor de dels gjorde H.O. Langes hustru Jonna ansvarlig for ægtemandens afbud, dels henviste til forskellige videnskabelige uoverensstemmelser mellem Lange og dennes elev og efterfølger Sander-Hansen. Om disse bevæggrunde står til troende, eller om Grapow og Scheel fabrikerede dem til lejligheden for ikke at miskreditere den aldrende Lange, får indtil videre stå hen.

Hermann Grapows foredrag i Det tyske Videnskabelige Institut

Den 2. september tilbragte Grapow og Scheel formiddagen i selskab med forlagsboghandleren Ejnar Munksgaard (1890-1948), med hvem forskellige planer blev drøftet, mens de om eftermiddagen var sammen med den tyske rigsbefuldmægtigede Cecil von Renthe-Fink (1885-1964) og institutfolkene Otto Scheel og Alfred Domes. Om aftenen tilsluttede lederen af Deutsche Kommissions håndskriftsarkiv under det preussiske videnskabelige akademi, litteraturhistorikeren Hans Werner Pyritz (1905-1958), sig Scheels og Grapows lille delegation i København. Pyritz' ærinde i København vil blive omtalt nedenfor.

Den efterfølgende dag indledte Scheel, Grapow og Pyritz med et besøg hos landslederen for det tyske nazistpartis afdeling i Danmark, ritmester Ernst Schäfer, der orienterede sine gæster om de politiske forhold i Danmark, mens det lille selskab efterfølgende var indbudt til frokost hos Kaare Grønbech. Om aftenen dannede Det tyske Videnskabelige Institut ramme for Grapows foredrag "Der Anteil Dänemarks an der Erforschung des alten Ägyptens im Zusammenwirken mit der deutschen Ägyptologie". Det halvandet time lange lysbilledforedrag høstede angiveligt et stort bifald fra en talrig forsamling, der, udover flere repræsentanter fra det tyske gesandtskab med den rigsbefuldmægtigede i spidsen, fra dansk side bl.a. talte departementschef Frederik Graae, DSB's generaldirektør Peter Knutzen (1887-1949), Johannes Pedersen, iranisten Arthur Christensen (1875-1945), assyriologen Otto E. Ravn (1881-1952), Kaare Grønbech, C.E. Sander-Hansen, Aksel Volten, forlagsdirektøren Erik Lundsgaard (1896-1970) og den med sydarabiske

studier beskæftigede pastor Einar Brønno (1903-1993) fra Vørslev ved Kalundborg.¹²

Foredraget blev efterfulgt af et hyggeligt samvær de danske og tyske gæster imellem, der ifølge Grapows og Scheels senere rejseberetning varede til de sene aftentimer. Aftenen havde set med tyske øjne været en overvældende succes, der lovede godt for det fremtidige dansk-tyske samarbejde og Det tyske Videnskabelige Instituts virke i Danmark:

“Wie wir später feststellen konnten, hat dieses Zusammensein bei den dänischen Gästen, insbesondere bei den dänischen Gelehrten, einen sehr nachhaltigen und äusserst befriedigenden Eindruck hinterlassen, der sich sicher vorteilhaft für die zukünftigen deutsch-dänischen Beziehungen auswirken wird, die gerade durch diese Veranstaltung eine neue Stärkung erhalten haben und die sich gewiss auch für die Zwecke des Deutschen Wissenschaftlichen Instituts günstig auswirken werden.”¹³

Et festskrift for H.O. Lange

De efterfølgende dage, 4.-5. september, havde Grapow og Scheel andre gøremål, som vil blive belyst nedenfor, men på den tyske delegations næstsidste dag i København, den 6. september, var ægyptologien atter i fokus. Her mødtes C.E. Sander-Hansen, Erik Iversen og Wolja Erichsen på ny med Scheel og Grapow – denne gang på Det tyske Videnskabelige Institut på Østerbro. Mødet, der var kommet i stand på danskernes initiativ, havde en mere orienterende karakter og drejede sig om H.O. Langes forestående 80-års fødselsdag i oktober 1943 og muligheden for at udgive et festskrift til hans ære i den forbindelse. På mødet var der enighed om, at festskriftet skulle være et rent dansk anliggende, at der kunne kontaktes potentielle bidragsydere fra alle lande, og at samtlige udgifter i forbindelse med festskriftet skulle dækkes fra dansk side. Man regnede her med at kunne opnå økonomisk hjælp til udgivelsen fra Rask-Ørsted-Fondet, der støttede dansk forskningsamarbejde med udlandet.¹⁴

¹² Om skandinaviske orientalistes relationer til tyske kollegaer under og efter 2. verdenskrig, se f.eks. Malthe Gasche: Die Beziehungen deutscher und skandinavischer Orientalisten im Schatten des Nationalsozialismus: Von traditionellen Banden, weltanschaulichen Brüchen und (teils) getrennten Wegen nach 1945. *Studia Orientalia Electronica*, 4, 2016, s. 53-70.

¹³ Reisebericht, uden dato. BArch R4901/3030.

¹⁴ Hermann Grapow til Alfred Domes 6.9.1941 (afskrift). BArch4901/3030.

Tyske middelalderhåndskrifter i København

Helmuth Scheel, Hermann Grapow og Wolja Erichsen var som tidligere nævnt ikke de eneste deltagere på den tyske ekspedition til København i august-september 1941. I sin egenskab af sekretær for det preussiske akademis filosofisk-historiske klasse var Hermann Grapow blevet betroet et andet igangværende tysk projekt vedrørende registrering og inventering af tyske middelalderlige håndskrifter i Danmark. Theodor Vahlen fandt det i juli 1941 oplagt at afholde et møde om denne sag i forbindelse med ægyptologsammenkomsten i København og foreslog ved den lejlighed, at professoren i tysk sprog og litteraturhistorie ved universitetet i Berlin, Julius Schwietering (1884-1962) og lederen af den under berlinerakademiet hørende Deutsche Kommissions håndskriftsarkiv, Hans Werner Pyritz (1905-1958), skulle rejse til København.¹⁵ Grundet en overlappende studierejse til Italien nåede Schwietering dog ikke til København, mens Pyritz indfandt sig i den danske hovedstad den 2. september om aftenen, som vi tidligere har set.

Om formiddagen den 4. september deltog Pyritz i et møde med Helmuth Scheel og den tyske lektor ved Københavns Universitet, Günther Jungbluth (1912-1976), på Det tyske Videnskabelige Institut. Jungbluth, der siden 1. januar 1939 havde været ansat ved universitetet, havde selv, efter i 1937 at have erhvervet sin doktorgrad i Heidelberg, været tilknyttet Deutsche Kommissions håndskriftsarkiv,¹⁶ hvorfor han og Pyritz udmærket kendte hinanden. Finansieret af det preussiske videnskabelige akademi havde Jungbluth nogen tid – når hans tid og forpligtelserne på universitetet ellers tillod det – arbejdet på en registratur over tyske manuskripter på Det Kgl. Bibliotek og Universitetsbiblioteket. Formålet med mødet var at finde ud af, hvordan arbejdstempoet kunne skrues i vejret. Jungbluth bragte to danske studerende i forslag, som under hans ledelse og kontrol kunne videreføre den igangværende inventering. Som det var tilfældet med Jungbluth, var det ligeledes tanken, at de danske studerende skulle honoreres af akademiet i Berlin, men lønudbetalingen i danske Kroner skulle dog foregå via Det tyske Videnskabelige Institut. På mødet blev det endvidere besluttet, at Jungbluth

¹⁵ Theodor Vahlen til Bernhard Rust 14.7.1941. BArch R4901/3030. Om Hans Werner Pyritz se f.eks.: Reiner Bölhoff: Pyritz, Hans Werner. *Neue Deutsche Biographie*, bd. 21, 2003, s. 26f.

¹⁶ *Aarbog for Københavns Universitet 1938-39*, s. 61.

ligeledes skulle forsøge at lokalisere og registrere tyske håndskrifter, der befandt sig i samlinger uden for København. Forudsat at håndskrifterne fortsat ville være tilgængelige regnede mødedeltagerne med, at inventeringsarbejdet ville kunne afsluttes inden for et år.¹⁷

Til middag deltog den lille tyske delegation i et selskabeligt arrangement på Hotel D'Angleterre med gesandtskabsråd Schaller og hustru som værter, hvor også Københavns Universitet var repræsenteret i skikkelse af rektor C.E. Bloch (1872-1952), professorerne Vilhelm Grønbech (1873-1948), L.L. Hammerich (1892-1975) og Carl Roos (1884-1962).

Om aftenen den 5. september holdt Pyritz sit foredrag, "Gegenwartsprobleme der deutschen Romantik" i Det tyske Videnskabelige Institut. Foredraget blev bl.a. overværet af fru Renthe-Fink, undervisningsinspektøren for gymnasieskolerne (og senere undervisningsminister i regeringen Scavenius) A.C. Højberg-Christensen (1888-1972), L.L. Hammerich og Carl Roos.¹⁸ I forsamlingen, der talte et større antal danske lærere og studerende, sås også enkelte danske orientalistere, der havde overværet Grapows foredrag samme sted to dage forinden. Også denne aften havde været en stor succes, konkluderede Scheel og Grapow efterfølgende:

"Wieder schloss sich ein durchaus erfreuliches geselliges Beisamensein aller Gäste an, das erst nach Mitternacht sein Ende fand. Auch hier konnte man erneut bemerken, dass gerade die dänischen Gelehrten aus ihrer sonst bei offiziellen Zusammenkünften meist geübten Zurückhaltung heraustraten und einen überaus lebhaften Gedankenaustausch mit den Deutschen pflegten."¹⁹

Også Hans Werner Pyritz havde uden tvivl nogle behagelige dage i København, hvor såvel L.L. Hammerich som Carl Roos åbnede deres hjem for ham, og begge lovede deres støtte til håndskriftsprojektet. Samtaler på Det Kgl. Bibliotek og med lederen af Den Arnamagnæanske Samling på universitetet blev der også tid til. Sammen med de øvrige medlemmer af den tyske delegation, medarbejderne ved Det

¹⁷ Mødereferat 5.9.1941 (Anlage 2). BArch R4901/3030.

¹⁸ Ifølge Karl Christian Lammers skulle Carl Roos, med undtagelse af indvielsen den 4. maj 1941, have holdt sig på afstand af instituttet, jf. Karl Christian Lammers: Faget tysk og den kulturpolitiske udfordring fra nazismen i Tyskland, Niklas Olsen, Karl Christian Lammers og Palle Roslyng-Jensen (red.): *Nazismen, universiteterne og videnskaben i Danmark*, København, 2015, s. 113. Denne antagelse må nok revideres en smule.

¹⁹ Hermann Grapows og Helmuth Scheels rejseberetning, uden dato. BArch R4901/3030.

tyske Videnskabelige Institut, gesandtskabsråd Schaller og enkelte personlige, danske venner af Helmuth Scheel tilbragte Pyritz den sidste aften i Danmark på en restaurant i Klampenborg. Dagen efter – den 7. september – rejste den tyske delegation tilbage til Berlin.

Tyskernes syn på møderne i København

Ti dage senere sendte Cecil von Renthe-Fink sin beretning om de tyske videnskabsfolks besøg i København til Auswärtiges Amt i Berlin. Ægyptologernes drøftelser var ifølge gesandten blevet ført “in freundschaftlichen Geist” og havde bidraget til en styrkelse af det tysk-danske samarbejde på ægyptologiens område, og også Pyritz’ samtaler på Det Kgl. Bibliotek og med lederen af den Arnamagnæanske Samling var gået som ønsket. Såvel Grapows som Pyritz’ foredrag på Det tyske Videnskabelige Institut havde til Renthe-Finks tilfredshed trukket ledende embedsmænd, toneangivende danske videnskabsfolk og studerende til instituttets lokaler på Østerbro. Instituttets opgave og målsætning om at pleje tysk-danske forbindelser og styrke kendskabet til tysk videnskab og kultur var i den grad lykkedes ved denne lejlighed:

“Im Anschluss an beide Vorträge waren die Eingeladenen noch mehrere Stunden in Räumen des Instituts in angeregter Unterhaltung vereint. (...) Auf zwei verschiedenen Fachgebiete konnten massgebende dänische und deutsche Forscher im Rahmen des Deutschen Wissenschaftlichen Instituts zusammengeführt werden. Das Institut bot eine günstige Plattform, um wissenschaftliche und private Gespräche zwischen den deutschen und dänischen Forschern erneut anzubahnen.”²⁰

Det tyske besøg i København og foredragene på Det tyske Videnskabelige Institut havde hverken fundet vej til dansk eller tysk presse, og det passede den rigsbefuldmægtigede i København udmærket og var fremadrettet den rette vej at gå, sluttede han sin beretning til ministeriet i Berlin:

“Da das Deutsche Wissenschaftliche Institut sich mit seiner Arbeit in erster Linie an die jeweiligen zuständigen Fachleute sowohl auf dem Gebiet der Wissenschaft als auch dem der Kunst wendet und die Veranstaltungen einen rein internen Charakter haben, wird darauf verzichtet, sie in der Presse anzukündigen oder besprechen zu lassen. Ich habe

²⁰ Cecil von Renthe-Fink til Auswärtiges Amt 17.9.1941. BArch R4901/3030.

den Eindruck, dass sich diese Methode für die Arbeit des Instituts am besten auswirken wird.”

I begyndelsen af oktober 1941 videresendte Theodor Vahlen Hermann Grapows og Helmuth Scheels rejseberetning til Bernhard Rust og undervisningsministeriet i Berlin. I følgeskrivelsen gav også han i klare vendinger udtryk for, at rejsen til Danmark havde været en stor succes:

“Sowohl nach den Reiseberichten als auch nach den mündlichen ergänzenden Berichten habe ich den Eindruck, dass diese Reise ein ausserordentlich zufriedenstellendes Ergebnis gehabt hat. Die Angehörigen der Akademie haben nicht nur dem Deutschen Wissenschaftlichen Institut in Kopenhagen die bisher fehlenden Beziehungen zu einer Reihe von dänischen Gelehrten vermittelt, sondern im Zusammenwirken mit den Sachbearbeitern der Deutschen Gesandtschaft sowie dem Präsidenten des Instituts und dessen Leiter die deutsch-dänische Zusammenarbeit wesentlich gefördert.”²¹

Tiden efter besøget

Isoleret set kan man godt forstå, at de dansk-tyske videnskabsmænds på mange måder vellykkede sammenkomst i København med Det tyske Videnskabelige Institut på sidelinjen gav grobund for en vis tysk optimisme. Glæden varede dog ikke ved.

Det tyske Videnskabelige Institut var allerede inden den dansk-tyske sammenkomst ramt af begyndende intern uro. Præsidenten Otto Scheel opholdt sig ofte i hjembyen Kiel, og hans begrænsede tilstedeværelse i København førte allerede kort efter instituttets indvielse til, at forholdet til Alfred Domes, og senere også til lederen af instituttets arktiske afdeling, Hans Frebald, begyndte at slå sprækker. De første uoverensstemmelser imellem Scheel og Domes var allerede brudt ud i sommeren 1941, og ved årets udgang var kemien mellem præsidenten og direktøren blevet så dårlig, at forholdet havde lidt uoprettelig skade.²²

Til trods for at ægyptologmødet i København af flere tyske instanser blev set som en succes, blev det ikke som håbet fra tysk side startskudtet til et mere indgående samarbejde mellem Det tyske Videnskabelige Institut og den danske universitetsverden. Instituttet arrangerede

²¹ Theodor Vahlen til Bernhard Rust 6.10.1941. BArch R4901/3030.

²² Carsten Mish: *Otto Scheel (1876-1954). Eine biographische Studie zu Lutherforschung, Landeshistoriographie und deutsch-dänischen Beziehungen*, Göttingen, 2015, s. 233.

foredrag med tyske gæsteforelæsere, hvor Otto Scheel navnlig trak på sine kontakter til universitetet i Kiel. Men man hentede også andre prominente navne til København, hvis besøg dog overordnet set ikke blev de store succeser, da de danske lærde i det store og hele glimrede ved deres fravær. Heller ikke de danske studenter lykkedes det instituttets afdeling for videnskabelige forbindelser at mobilisere. Antallet af danske udvekslingsstuderende i Tyskland ændrede sig således ikke nævneværdigt efter instituttets oprettelse. I vinteren 1942/43 studerede blot to danske studerende ved tyske universiteter inden for rammerne af den tyske akademiske udvekslingstjenestes program.²³

Vender vi blikket væk fra instituttet på Østerbro og i stedet retter det mod nogle af de emner og planer, der havde været genstand for drøftelse under sammenkomsten i København, ses det, at de i det store og hele også faldt til jorden. Krigen – og dens gang – var årsagen hertil.

Ordbogsarbejdets ophør og Wolja Erichsens hjemkomst

Den praktiske videreførelse af arbejdet omkring udgivelsen af den ægyptiske ordbog havde været den væsentligste anledning til det dansk-tyske møde i København. Arbejdet havde, som det tidligere er fremgået, været stærkt indskrænket grundet arkivmaterialets sikring og studentermedarbejdernes indkaldelse til militærtjeneste. Også efter besøget i København fortsatte vanskelighederne for ordbogens tilbageblevne medarbejdere Hermann Grapow og Wolja Erichsen. I 1941 lykkedes det at gøre flere hæfter klar til tryk, men krigsforholdene tillod ikke trykning af dem. Der blev i løbet af året endvidere arbejdet videre på en fuldstændig tegnliste, ligesom Wolja Erichsen udgav et nyt bind af sine demotiske læsestykker med væsentlige bidrag til ægyptisk leksikografi.²⁴

I løbet af sommeren 1943 blev forholdene i Berlin imidlertid så usikre for Wolja Erichsen og hans familie, navnlig efter at familiens lejlighed i bydelen Zehlendorf var blevet slemt beskadiget i forbindelse med et luftangreb den 23-24. august, at man i ordbogens kommission fandt det rigtigst, at Wolja Erichsen med sin familie tog ophold i Danmark, og at han kun foretog månedlige rejser til Berlin for at opretholde forbindel-

²³ Manfred Jakobowski-Tiessen: Kulturpolitik i det besatte land. Det tyske videnskabelige Institut i København 1941 til 1945. *Fund og Forskning*, 1998, s. 286.

²⁴ Kommissionen for den ægyptiske Ordbog. Beretning for 1941, maj 1942 (uden dato). RA2995. Videnskabernes Selskab, Specialarkiv, pk. 7, Ægyptisk Ordbog 1929-1952.

sen til Hermann Grapow og det preussiske akademi. Den 15. september 1943 drøftede Hermann Grapow Wolja Erichsens situation med den tyske rigsbefuldmægtigede Werner Best (1903-1989) på et møde i København, hvor også det tyske gesandtskabs kulturattaché Hans Werner Schacht og Helmuth Scheel deltog.²⁵ Gennem nogle danske venner var det lykkedes Helmuth Scheel at sikre familien Erichsen tag over hovedet ved Nykøbing Sjælland, men familien slog sig 1. december 1943 ned på Frederiksberg.²⁶ Hvor ofte Wolja Erichsen fik lejlighed til at besøge Berlin i krigens sidste 1 ½ år står hen i det uvisse. Efter krigsafslutningen i 1945 var ordbogens omfattende materiale en periode på russiske hænder, inden det atter blev overgivet til akademiet i Berlin. Wolja Erichsen rejste i 1947 til Tyskland for at undersøge muligheden for at genoptage ordbogsarbejdet i Berlin eller i en by i de vestlige zoner. Året efter forværredes de politiske forhold, og forbindelsen mellem den russiske sektor i Berlin, hvor akademiet lå, og de vestlige zoner blev så godt som afbrudt. I den højspændte periode kunne ordbogskommisjonen ikke tilråde, at Erichsen slog sig ned i Berlin, så da Hermann Grapow i 1950 genoptog udgivelsen af ordbogens Belegbände var det uden den danske ægyptolog ved sin side.²⁷

Den tyske orientalistkongres 1942

Den af Helmuth Scheel i juni 1941 omtalte orientalistkongres, der efter planen skulle afholdes i Rostock eller Greifswald i efteråret 1942, blev ikke til noget. I sin egenskab af forretningsfører for Deutsche Morgenländische Gesellschaft, fik Scheel i stedet til opgave at arrangere en orientalistkongres inden for rammerne af den i 1940 af Bernhard Rusts ministerium søsatte såkaldte "Kriegseinsatz der Geisteswissenschaften",²⁸ hvis formål var at samle og mobilisere de humanistiske videnskaber, og gennem en lind strøm af udgivelser udbasunere den tyske – dvs. nationalsocialistiske – videnskabs overlegenhed. Denne kongres fandt sted i

²⁵ John T. Lauridsen (udg.): *Werner Bests korrespondance med Auswärtiges Amt og andre tyske akter vedrørende besættelsen af Danmark 1942-1945*, bd. 4, 2012, s. 175ff.

²⁶ Wolja Erichsens hovedregisterkort. A802. Frederiksberg Folkeregisters arkiv. Frederiksberg Stadsarkiv.

²⁷ Johannes Pedersen til Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 19.3.1952. RA2995. Videnskabernes Selskab, Specialarkiv, pk. 7, Ægyptisk Ordbog 1929-1952.

²⁸ Frank-Rutger Hausmann: *"Deutsche Geisteswissenschaft" im Zweiten Weltkrieg. Die "Aktion Ritterbusch" (1940-1945)*. Dresden/München 1998, s. 212.

Berlin i dagene fra 30. september til 3. oktober 1942 uden udenlandske deltagere. Hermann Grapow deltog og blev meget naturligt leder af den ægyptologiske faggruppe. Han underholdt den 2. oktober forsamlingen med et foredrag med den umiddelbart upolitiske titel *Ägyptisch. Vom Lebenslauf einer altafrikanischen Sprache*.²⁹

H.O. Langes festskrift

Heller ikke det på mødet den 6. september drøftede festskrift til ære for H.O. Lange blev realiseret. C.E. Sander-Hansen rejste som aftalt efterfølgende sagen for Rask-Ørsted-Fondet. Heri betonedede han, at der fra udenlandsk side var yret ønske om udgivelse af et internationalt, videnskabeligt festskrift til Langes ære, og at der endog var givet tilsagn om økonomisk støtte dertil. Sander-Hansen havde dog afslået dette tilbud, da festskriftet måtte hvile på et rent dansk initiativ og være åbent for ægyptologer fra alle nationer. Der var blevet givet tilsagn om, at indbydelser, svar og manuskripter ville kunne passere frit igennem den udenlandske censur. Sander-Hansen agtede at sende invitationer ud til omkring 40 ægyptologer i England, USA, Ægypten, Frankrig, Holland, Belgien, Norge, Schweiz, Italien og Tyskland. Med hensyn til de lande, der, på grund af krigen, ikke var normal postforbindelse til, ville Sander-Hansen lade indbydelserne gå gennem det danske udenrigsministerium over legationen i Lissabon til den danske legation i London. Svar og eventuelle manuskripter skulle returneres samme vej. Sander-Hansen betonedede – helt i H.O. Langes ånd – at udgivelsen af festskriftet ville være af såvel videnskabelig som international betydning:

“Det er for Ægyptologien af stor Interesse, at denne enestaaende Lejlighed udnyttes og Forbindelserne atter knyttes, inden Krigens militære Afgørelse er sket. H.O. Langes Navn vil have den bedste Klang blandt Kolleger Verden over, deriblandt et meget stort Antal af hans gamle personlige Venner. Hans store Indsats for Samarbejde og Forstaaelse under og efter den sidste Krig vil endnu være i frisk Erindring.”³⁰

²⁹ Bericht über die Arbeitstagung der Deutschen Orientalisten und der deutschen orientalistischen Archäologen. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 96, 1942, s. 15*.

³⁰ C.E. Sander-Hansen til Rask-Ørsted-Fondet (uden dato) 1941. RA1681. Rask-Ørsted Fondet, pk. 56, j.nr. 1896. Fondet havde ansøgningsfrist henholdsvis 1. marts og 1. oktober, hvorfor Sander-Hansens ansøgning må være skrevet og indsendt i løbet af september 1941 – altså relativt kort tid efter den dansk-tyske sammenkomst i København.

Sander-Hansen ansøgte i første omgang fondet om 500 kr. i støtte til oversættelse, trykning og udsendelse af invitationerne, men også om fondets tilsagn om støtte til festskriftets senere trykning. Udgifterne hertil ville dog være betragtelige – hvad et af Sander-Hansen indhentede tilbud fra et københavnsk bogtrykkeri på ca. 24.000 kr. senere bevidnede – bl.a. fordi der var tale om en typografisk vanskelig opgave med artikler skrevet på engelsk, tysk og fransk og desuden med hieroglyffer, græsk, arabisk og koptisk skrift.

Den 6. november 1941 rettede Sander-Hansen på ny henvendelse til fondet, hvori han efter aftale indsendte forskellige bilag. Men han benyttede også lejligheden til at presse på for en afgørelse:

“Maa det være mig tilladt at erindre om, at Udenrigsministeriet har erklæret overfor mig, at det vil paatage sig Forsendelsen af Indbydelserne til England over Lissabon. Ministeriet vil instruere Legationen i London om at indsamle Svar og Manuskripter, som derpaa vil kunne passere tilbage samme Vej. I Ministeriet erklærede man endvidere, at Sagen af interne Grunde helst ikke skulde trække for længe ud. Da jeg ikke tør lade trykke og udsende Indbydelser, som maaske paa grund af manglende Midler maatte tilbagekaldes, anmoder jeg derfor ærbødigst Fondets Ledelse, om at dette for den internationale Forskning saa betydningsfulde Anliggende maa nyde Fremme i saa høj Grad som muligt. Endelig skal jeg til disse Meddelelser føje, at Bogtrykkeriets Direktion anser det for fordelagtigt at kunne reservere det nødvendige Parti Papir snarest, og at man sammesteds mener at behøve mindst 1 Aar til den vanskelige Sætning.”³¹

En måneds tid senere – den 12. december 1941 – rettede Sander-Hansen en sidste henvendelse til fondet i forbindelse med sagen. Anledningen var den, at han dagen forinden gennem sin kontakt i Udenrigsministeriet havde modtaget besked om, at USA's nylige indtræden i krigen ikke ville få indflydelse på udsendelsen af indbydelser og modtagelsen af manuskripter fra udlandet. Da den danske gesandt i London havde afbrudt forbindelsen til regeringen i København, ville udvekslingen af indbydelser og manuskripter nu foregå over gesandten i Lissabon og direkte til de påtænkte bidragsydere. Endelig undlod han ikke at gøre fondet opmærksom på, at det preussiske videnskabelige

³¹ C.E. Sander-Hansen til N.E. Nørlund 6.11.1941. RA1681. Rask-Ørsted Fondet, pk. 56, j.nr. 1896. Nørlund var professor i matematik ved universitetet i København og formand for Rask-Ørsted Fondets bestyrelse 1928-64.

akademi i Berlin igennem dets direktør, Helmuth Scheel, havde tilbudt sin støtte. Et tilbud, Sander-Hansen dog kun ville benytte sig af, hvis der opstod yderligere uforudsete vanskeligheder.³²

Der hersker næppe tvivl om, at det lå Sander-Hansen stærkt på sinde at få sat sin læremester et værdigt minde, men hans anstrengelser bar ikke frugt. Mindre end en uge efter Sander-Hansen havde indsendt sin seneste skrivelse, afslog Rask-Ørsted Fondet – af principielle grunde som det hed – at give støtte til udgivelsen af festskriftet. Om Sander-Hansen herefter drøftede sagen med Helmuth Scheel, som han havde omtalt som en mulighed i sit brev den 12. december til fondet, eller allerede her opgav tanken om at få udgivet festskriftet til Lange, får stå hen i det uvisse. Tiden begyndte efterhånden også at arbejde imod ham. Langes 80-årsdag kom nærmere, men inden da afgik dansk ægyptologis mangeårige nestor efter kort tids sygdom ved døden den 15. januar 1943. Herefter forekom en udgivelse af et festskrift til hans ære omsonst.³³

Middelalderskrifterne

Hvor langt den tyske lektor Günther Jungbluth nåede med den igangværende inventering af de tyske middelalderhåndskrifter på Det Kgl. Bibliotek og Universitetsbiblioteket, der havde været genstand for drøftelserne med Helmuth Scheel og Hans Werner Pyritz, og om han overhovedet fik indledt den ønskede eftersøgning af tyske håndskrifter, der befandt sig i samlinger uden for København, er uvist. I januar 1942 blev Jungbluth indkaldt til militærtjeneste og forlod Danmark. Han havde inden da nydt stor sympati hos professorerne Roos og Hammerich, der i maj 1941 havde anbefalet fakultetet at forlænge Jungbluths ansættelse, der ellers stod til at udløbe ved efterårssemestrets afslutning, til udgangen af august 1943. I den forbindelse gav de den tyske kollega følgende ord med på vejen:

Dr. Jungbluth har holdt videnskabeligt velfunderede Forelæsninger og Øvelser indenfor baade den sproglige og litterære Del af Faget Tysk

³² C.E. Sander-Hansen til Rask-Ørsted Fondets direktion 12.12.1941. RA1681. Rask-Ørsted Fondet, pk. 56, j.nr. 1896.

³³ Et videnskabeligt festskrift blev det aldrig til, men helt glemt blev H.O. Lange dog ikke. Præsten og forfatteren Povl Helweg-Larsen udgav i 1955 *H.O. Lange. En Mindebog*, der indeholdt uddrag af de breve, Lange skrev til sine forældre i Aarhus i årene 1881-93 samt forskellige bidrag om Lange og hans virke som kirkemand, bibliotekar og ægyptolog skrevet af Svend Dahl, Robert L. Hansen, Wolja Erichsen og Povl Helweg-Larsen selv.

i Overensstemmelse med vore Anvisninger. Han har derved givet et værdifuldt Supplement til den øvrige Undervisning i Faget, og han er med sit venlige, tilbageholdne Væsen vel lidt af Studenterne. Det vil være en Fordel for Faget Tysk ved Københavns Universitet, dersom Dr. Jungbluth endnu i nogen Tid kan komme til at virke her.”³⁴

I Günther Jungbluths fravær blev landsmanden Siegfried Beyschlag (1905-1996) i september 1942 beskikket som vikar. I første omgang frem til 31. august 1943. Beyschlag var den ene af i alt tre kandidater, som det tyske gesandtskab i maj 1942 havde bragt i spil som Jungbluths afløser. Beyschlag, der siden 1942 havde haft forbindelse med Det tyske Videnskabelige Institut i København, var i bedste fald Roos’ og Hammerichs andetvalg til stillingen, men da de øvrige kandidater, Werner Betz (1912-1980) og W. Krämer af forskellige grunde ikke kunne komme på tale, endte man med Beyschlag.³⁵ Hans vikariat blev flere gange forlænget men hele tiden med den forpligtelse, at han skulle fratræde, hvis Jungbluth ønskede at vende tilbage til København. Jungbluth gjorde militærtjeneste frem til krigens afslutning i foråret 1945. Efter en kort tid i amerikansk fangenskab henvendte han sig i september 1945 til L.L. Hammerich og udtrykte ønske om at vende tilbage til sit lektorat, hvilket Hammerich og kollegaerne Carl Roos og Peter Jørgensen (1899-1970) bifaldt.³⁶ Manglende udrejsetilladelse fra Tyskland betød dog, at Jungbluth først kunne vende tilbage til Københavns Universitet i april 1948. Han arbejdede herefter i en længere årrække ved universitetet, fra 1958 som professor i tysk filologi, indtil han tog sin afsked i 1966.³⁷

Afslutning

Hvordan skal vi nu på så mange års afstand vurdere de danske ægyptologers gøren og laden i forbindelse med sammenkomsten i København? Dømmes skal de i denne forfatters øjne ikke. Det var i såvel dansk som tysk interesse, at man fik klarhed over ordbogsprojektets

³⁴ Carl Roos og L.L. Hammerich til det Filosofiske Fakultet 28.5.1941. RA265. Københavns Universitet, Det Humanistiske Fakultet, journalsager 1920-1975, pk. 56, I.G.22, j.nr. 99/1941.

³⁵ *Årbog for Københavns Universitet 1942-43*, s. 48.

³⁶ L.L. Hammerich til Det filosofiske Fakultet 17.11.1945. RA265. Københavns Universitet, Det Humanistiske Fakultet, journalsager 1920-1975, pk. 56, I.G.22.

³⁷ *Årbog for Københavns Universitet 1967-68*, s. 168.

fremtid. Et samarbejde de videnskabelige akademier igennem mange år havde brugt en del ressourcer på – i form af såvel tid som penge. Det kunne ikke være anderledes. Den danske ægyptologis førstemand, den aldrende H.O. Lange, havde ikke længere kræfterne (og måske ej heller lysten efter læreren og vennen Adolf Ermans død i 1937) til at rejse til Berlin, hvorfor de tyske ægyptologer og danske Wolja Erichsen måtte komme til København. At det tyske udenrigsministerium kom på banen, og det nyåbnede tyske videnskabelige institut i København velvilligt lagde hus til forskellige sammenkomster i lokalerne på Østerbro, kan ikke undre. Instituttet var en politisk institution, der var sat i verden for at drive tysk kulturpropaganda i Danmark. Og det dansk-tyske ægyptologmøde var – qua de mangeårige og tætte relationer mellem parterne og de videnskabelige akademier i Berlin og Københavns involvering i ordbogsarbejdet – en lavt hængende frugt at plukke.

Det var givetvis med ambivalente følelser, at de danske ægyptologer troppede op i Det tyske Videnskabelige Institut i september 1941, knap halvandet år efter den tyske besættelse af Danmark. Instituttets kulturpolitiske agenda har de næppe kendt til i detaljer, men omvendt næppe heller været helt blinde over for. De tyske videnskabsfolk var ikke længere blot kollegaer eller endda gamle venner, men nu også repræsentanter for et land og et styre, der havde besat Danmark.

Men på den anden side havde H.O. Lange og hans filologisk skolede elever haft årelange og tætte bånd til ordbogen og dens medarbejdere i Berlin – og ikke mindst Wolja Erichsen og C.E. Sander-Hansen havde af indlysende årsager forsknings- og karrieremæssige grunde til at ville sikre et fortsat godt og professionelt forhold til Hermann Grapow og universitetet i Berlin. Begge var, som deres lærer H.O. Lange, formet af den filologisk orienterede berlinerskole inden for ægyptologien, hvis fremmeste og mest magtfulde repræsentant efter Adolf Ermans og Kurt Sethes død nu var Hermann Grapow. Lange formåede med sit afbud til Grapows foredrag på Det tyske Videnskabelige Institut den 3. september 1941 – hvad årsagen end måtte have været – at holde sig på afstand af kridtstregen. Den luksus kunne hans elever C.E. Sander-Hansen og Wolja Erichsen vanskeligere tillade sig.

Verdenskrigen fik selvsagt stor betydning for danske videnskabelige samarbejder, og spørgsmålet om hvor tætte relationer man skulle pleje til tyske kollegaer disse år, var ikke forbeholdt de danske ægyptologer alene. Den til tider svære balancekunst forsøgte langt de fleste danske

videnskabsmænd og -kvinder at mestre – nogen med større held end andre – i årene inden og under besættelsen.

Sammenkomsten i august-september 1941 fik ingen konsekvenser for de deltagende danske ægyptologer efter befrielsen, hvilket nok først og fremmest skyldtes, at offentligheden aldrig – eller rettere først meget sent – fik nys derom. I de danske aviser kunne man i dagene omkring 1. september 1941 læse om instituttets forestående efterårsundervisning i tysk sprog og litteratur, men intet om det dansk-tyske ægyptologmøde og Grapows og Pyritz' foredrag med en række tyske og danske notabiliteter blandt tilhørerne. Heller ikke H.O. Lange og Johannes Pedersen fandt efterfølgende anledning til at omtale sammenkomsten i København i deres beretning til Videnskabernes Selskab om årets gang ved ordbogsarbejdet.³⁸ Sammenkomsten gik meget belejligt i glemmebogen, indtil Koefoed-Petersen hev den frem i forbindelse med den offentlige disput med Sander-Hansen i sensommeren 1947.

Hvordan Koefoed-Petersen havde fået kendskab til sammenkomsten i 1941, ved vi ikke. Nyheden kan naturligvis have spredt sig fra mund til mund. En anden mulighed er den, at Koefoed-Petersen, der i 1945 havde taget juridisk embedseksamen, fik nys derom i forbindelse med sin ansættelse inden for politiet i efterkrigsårene 1946-48. Et arbejde han varetog, samtidig med at han passede sin museumsgerning på Glyptoteket.

At Koefoed-Petersen fandt sine danske ægyptologkollegaers fremmøde i Det tyske Videnskabelige Institut under besættelsen upassende, hersker der næppe tvivl om. Ved at bringe emnet på bane i 1947, håbede han sikkert på at kunne bringe de danske deltagere og ikke mindst C.E. Sander-Hansen i miskredit. Mange aviser forholdt sig kritiske over for Sander-Hansens ageren i sagen omkring Koefoed-Petersens manglende invitation til ægyptologkonferencen i København, men ingen af dem fandt tilsyneladende anledning til at bore i det – skulle man ellers synes – prekære emne om hans og kollegaernes gøren og laden på Det tyske Videnskabelige Institut under besættelsen.

Som det var tilfældet i 1947, havde det på intet tidspunkt været hensigten, at Otto Koefoed-Petersen skulle være en del af ægyptologsammenkomsten i 1941. Ordbogsarbejdet i Berlin havde han – museumsmanden – ingen aktier i. Det var de primært filologisk skolede

³⁸ Kommissionen for den ægyptiske Ordbog. Beretning for 1941, maj 1942 (uden dato). RA2995. Videnskabernes Selskab, Specialarkiv, pk. 7, Ægyptisk Ordbog 1929-1952.

danske universitetsægyptologers gebet. Om hans navn kan have været bragt i spil til listen over personer, der skulle inviteres til Hermann Grapows foredrag på Det tyske Videnskabelige Institut, ved vi ikke. Ligeledes kan vi kun gisne om, hvorledes han ville have forholdt sig til en sådan invitation. Men at man fra Det tyske Videnskabelige Instituts side udmærket kendte til Glyptotekets ægyptolog, vidner en afskrift af et kartotekskort fra instituttet, der i dag befinder sig i Stockholm-arkivet i Rigsarkivet, om. Koefoed-Petersen, der i tysk optik havde gjort sig positivt bemærket og politisk interessant ved i 1937 at have holdt et videnskabeligt foredrag i Greifswald, fik her skudsmålet med på vejen, at der umiddelbart intet ufordelagtigt var at sige om ham, ligesom han vurderedes til sandsynligvis at være tyskvenlig.³⁹ Modsat ægyptologkollegaerne Sander-Hansen, Volten og Erichsen fik instituttet dog aldrig besøg af Koefoed-Petersen og dermed ikke lejlighed til at spænde ham for den kulturpolitiske stridsvogn. Hvor ukampdygtig den så end hurtigt viste sig at være. Så vidt vides, var der med Sander-Hansens, Voltens og Erichsens besøg i Det tyske Videnskabelige Institut på Østerbro i sensommeren 1941 også tale om en engangsforestilling.

³⁹ Otto Koefoed-Petersens kartotekskort. RA0201-018. Generalstabens Efterretningssektion. Stockholm-arkivet, pk. 49, Kartotek vedr. Deutsches Wissenschaftliches Institut.

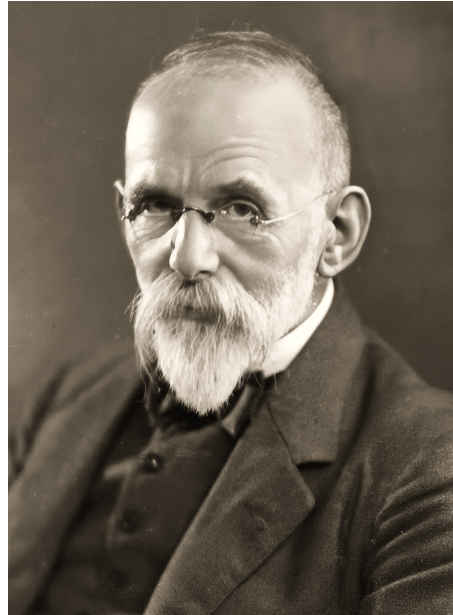

C.E. Sander-Hansen var elev af H.O. Lange og blev i 1931 den første magister i ægyptologi ved Københavns Universitet. I 1937 efterfulgte han Lange som lektor i ægyptologi, året efter blev han docent, og i 1946 fagets første professor herhjemme. Foto: Elfelt. (Det Kgl. Bibliotek)

Wolja Erichsen arbejdede i en årrække som bibliotekar i København og Gentofte, men begyndte i 1917 at følge Valdemar Schmidts forelæsninger på Københavns Universitet. I 1923 blev han mag.art. i koptisk ved Københavns Universitet, og to år senere kom han med Langes hjælp til Berlin, hvor han frem til 1943 var en værdsat medarbejder ved det store ordbogsarbejde. (Foto: Elfelt. Det Kgl. Bibliotek)

H.O. Lange var overbibliotekar ved Det Kgl. Bibliotek 1901-24. Herefter helligede han sig sin store passion – ægyptologien – og arbejdede frem til sin pensionering i 1937 som lektor i ægyptologi ved Københavns Universitet. (Foto: Elfelt. Det Kgl. Bibliotek)

SUMMARY

LARS SCHREIBER PEDERSEN: *Det dansk-tyske ægyptologmøde i København 1941*

In August 1947 Copenhagen hosted the first international congress of Egyptologists since the end of the Second World War. About thirty leading Egyptologists from the United States, Africa and Europe (with the exception of Germany) made their way to the Congress, which had important issues on the agenda, including the creation of an International Union of Egyptologists and the re-establishment of the most important international journals whose activities had ceased during the war. The atmosphere among the participants was good, but there was a fly in the ointment. The Danish host of the Congress, Professor of Egyptology C.E. Sander-Hansen, had failed to invite the head of the Glyptotek's Egyptian department, Otto Koefoed-Petersen. Koefoed-Petersen was far from happy with that decision, and he therefore launched attacks against Sander-Hansen in several Danish newspapers, in which he suggested that Sander-Hansen and other Danish members of the host committee had had links with representatives of the German occupying power during the war. Where Koefoed-Petersen got this information from is uncertain, but the information was true.

In August-September 1941 a meeting of Danish and German Egyptologists took place in Copenhagen. The main reason for the meeting was to address the challenges faced by the long-standing collaboration between the scientific academies in Berlin and Copenhagen regarding the publication of the Dictionary of the Egyptian Language, *Wörterbuch der ägyptischen Sprache*. The outbreak of war in September 1939 had made this work difficult, as the dictionary's extensive amount of source texts (*Zetteln*) and archive in Berlin had been taken to safety, while several of the dictionary's younger employees had been called up for military service.

The meeting in Copenhagen was attended on the German side by the professor of Egyptology at the University of Berlin, Hermann Grapow, who came to Denmark on 29 August 1941 in the company of the director of the Prussian Academy of Sciences in Berlin, the Orientalist Helmuth Scheel and the Berlin-based Danish Egyptologist Wolja Erichsen. During the first days in Copenhagen, Grapow and Scheel met with, among others, the president of the German Scientific Institute in Copenhagen (the Deutsche Wissenschaftliche Institut), which had opened in May 1941, the Kiel professor Otto Scheel, and with representatives from the German embassy.

On 1 September the University of Copenhagen's Egyptological laboratory in the heart of Copenhagen hosted the first meeting between the Danish Egyptologists and Hermann Grapow. The Danish side was represented by the Nestor of Danish Egyptology, H.O. Lange, and the younger Egyptologists C.E. Sander-Hansen, Aksel Volten and Wolja Erichsen. Three topics were on the agenda: continued collaboration on the Egyptian dictionary in Berlin, C.E. Sander-Hansen's future work on the late Berlin professor

Kurt Sethe's comments on the oldest known religious texts from Egypt – the Pyramid Texts – and the plan to publish a demotic dictionary.

Two days later Grapow gave a lecture at the German Scientific Institute, where Sander-Hansen and Volten were among the many prominent members of the audience, which also included several representatives from the German embassy, led by the plenipotentiary Cecil von Renthe-Fink. H.O. Lange had originally agreed to participate but later changed his mind, citing poor health and challenges navigating safely in the dark as reasons for his cancellation.

On 6 September C.E. Sander-Hansen, Erik Iversen and Wolja Erichsen met with Scheel and Grapow at the German Scientific Institute. The meeting, which had come about at the initiative of the Danes, had a more informative nature and revolved around Lange's impending eightieth birthday in October 1943 and the opportunity to publish a *Festschrift* in his honour.

Grapow and Scheel also had a number of other tasks in Copenhagen. In addition to several meetings with the various representatives of the German occupying power in Denmark, Grapow held, among other things, a meeting about another ongoing German project regarding the registration and inventory of German medieval manuscripts in Denmark with the head of the Prussian Academy's *Deutsche Kommission* manuscript archive, Hans Werner Pyritz, who had come to Copenhagen on 2 September, and with a German lecturer at the University of Copenhagen, Günther Jungbluth. Pyritz also had the opportunity to give a well-attended lecture at the German Scientific Institute before the small German delegation left Denmark again on 7 September 1941.

Several German government institutions in both Copenhagen and Berlin subsequently considered the Danish-German Egyptologists' meeting in Copenhagen a success. However, it was not, as had been hoped from the German side, the starting point for a more in-depth collaboration between the German Scientific Institute and Danish intellectuals.

After the Danish-German meeting in Copenhagen, difficulties continued for the Egyptian dictionary's remaining employees in Berlin, Grapow and Erichsen. Because of the war, otherwise completed works could not be printed, and in 1943 conditions in Berlin had become so uncertain for Wolja Erichsen and his family that they left the German capital and settled in Denmark. Erichsen never returned to the dictionary work in Berlin. The plans to publish a *Festschrift* to H.O. Lange came to nothing when, after a short illness, Lange passed away in January 1943. The German lecturer Günther Jungbluth had hardly got much further with his work of inventorying the German medieval manuscripts at the Royal Library and the University Library when he was called up for military service in January 1942 and had to leave Denmark.

The Danish-German gathering in Copenhagen in 1941 had no consequences for the participating Danish Egyptologists after the liberation in May 1945. This was primarily due to the fact that the Danish public never found out about it – or rather, only did so very late. In 1941 the Danish newspapers wrote neither about the meeting of the Danish and German Egyptologists nor about Grapow's and Pyritz's lectures at the German Scientific Institute, with a number of German and Danish notables among the audience. The Danish-German meeting was therefore forgotten until Koefoed-Petersen brought it up in connection with the public dispute with Sander-Hansen in the late summer of 1947.

Otto Koefoed-Petersen undoubtedly found the visit of his Danish Egyptologist colleagues to the German Scientific Institute during the occupation inappropriate. By bringing the subject up in connection with the Egyptologists' conference in 1947, he probably hoped to be able to bring the Danish participants, and not least C.E. Sander-Hansen, into disrepute. However, that did not happen. Many newspapers were critical of Sander-Hansen's actions regarding Koefoed-Petersen's lack of invitation to the Egyptology conference, but none of them was apparently prompted to investigate the otherwise precarious subject of the comings and goings of Sander-Hansen and his colleagues at the German Scientific Institute during the occupation.